

PŘEHLED KVANTITATIVNÍCH NÁSTROJŮ PRO DIAGNOSTIKU PSYCHOSOCIÁLNÍHO KLIMATU ŠKOLY II.

Jiří Mareš

Univerzita Karlova, Lékařská fakulta v Hradci Králové

ÚVOD

V předchozím sborníku jsme publikovali přehled kvantitativních nástrojů pro diagnostiku psychosociálního klimatu školy. Přehledová studie (Mareš, 2004) shromáždila, jednotným způsobem zpracovala a předložila české odborné veřejnosti údaje o 24 nástrojích. V přehledu dominovaly diagnostické nástroje anglosaského původu, převážně pak nástroje používané v USA. Ty jsou v databázích, publikacích a příručkách evidovány a jsou o nich k dispozici podrobnější údaje. Relativně málo byly v našem přehledu zastoupeny nástroje vyvinuté v evropských zemích (s výjimkou Nizozemí a České republiky).

Nyní přicházíme s pokračováním přehledu.

STRUKTUROVÁNÍ VÝKLADU

Druhý přehled diagnostických nástrojů je opět strukturován podle stejných hledisek, jako byl přehled první. Uživatelům to usnadní orientaci v každé jednotlivém dotazníku a zároveň umožní snadnější vzájemné srovnávání různých diagnostických postupů.

Zvolená struktura byla inspirována obdobnými zahraničními přehledy, zejména pak publikacemi: Hersen a Bellack (1988), McDowell a Newell (1996), Lester a Bishop (2000). Dospěli jsme k těmto třinácti hlediskům:

1. Název diagnostického nástroje
2. Autor a rok vzniku, příp. rok modifikování diagnostického nástroje
3. Účel diagnostického nástroje
4. Respondenti
5. Pojmový základ diagnostického nástroje
6. Popis diagnostického nástroje:
7. Ukázka diagnostického nástroje

8. Vývoj diagnostického nástroje, příp. další vývoj diagnostického nástroje
9. Psychometrické charakteristiky diagnostického nástroje:
 - a) Reliabilita
 - b) Validita
10. Alternativní formy diagnostického nástroje
11. Normy, referenční standardy
12. Komentář
13. Literatura

V našem přehledu jsou představované diagnostické nástroje opět **řazeny abecedně** podle svého originálního názvu.

GERECHTES SCHULKLIMA (FAIR-L)

Autor a rok vzniku: Dalbert, Stöber (2002)

Účel: pro 2. a 3. stupeň

Respondenti: žáci

Pojmový základ: vnímané klima, interpersonální vztahy

Popis: 10 položek, na něž se odpovídá pomocí šestistupňové škály.

Ukázka:

- Meine LehrerInnen behandeln mich im Großen und Ganzen gerecht.
- Im Großen und Ganzen verdiene ich meine Noten.
- Bei wichtigen Entscheidungen meine LehreInnen widerfährt mir zumeist Gerechtigkeit.
- Von meinen LehreInnen werde ich oft ungerecht behandelt.
- Meine LehrerInnen verhalten sich mir gegenüber oft unfair.

Vývoj, příp. další vývoj: ověřena ve čtyřech pilotních studiích

Psychometrické charakteristiky:

Reliabilita: Cronbachovo alfa 0,88; reliabilita typu test-retest činila 0,65

Validita: údaje nejsou k dispozici

Alternativní formy: nejsou

Normy, referenční standardy: v citované studii jsou uváděny průměry a směrodatné odchylky pro každou z 10 položek dané metody

Komentář: plné znění je k dispozici v citované práci

Literatura:

Dalbert, C., Stöber, J.: Gerechtes Schulklima. In: Stöber, J. (Ed.) *Skalendokumentation „Persönliche Ziele von SchülerInnen“*. Hallesche Berichte zur Pädagogischen Psychologie 2002, 3: 32-34. Halle (Saale): Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Institut für Pädagogik. ISBN 3-86010-640-6.

INVENTORY OF SCHOOL CLIMATE – STUDENT (ISC-S)

Autor a rok vzniku: Brand, Felner, Shim et al. (2003)

Účel: pro 2. a 3. stupeň školy

Respondenti: žáci

Pojmový základ: zkušenosti žáků, vnímané klima školy, adaptace žáků (školní, behaviorální, socioemoční), školní adjustace žáků, školní výkon žáků,

Popis: 50 položek, s odpověďmi na pětistupňových škálách, zjišťuje 10 proměnných: 1. sociální opora poskytovaná žákům ze strany učitelů (6 pol.), 2. konzistentnost a jasnost pravidel a očekávání vůči žákům (5 pol.), 3. žákovské zaujetí školou a výkonová orientace žáků (5 pol.), 4. negativní interakce mezi vrstevníky (5 pol.), 5. pozitivní interakce mezi vrstevníky (5 pol.), 6. tvrdost kázeňských požadavků (5 pol.), 7. podíl žáků na rozhodování (5 pol.), 8. inovace výuky (4 pol.), 9. podpora multikulturalismu (4 pol.), 10. problémy s bezpečím žáků ve škole (6 pol.).

Ukázka:

- Teachers go out of their way to help students.
- When teachers make a rule, they mean it.
- Students try hard to get the best grades they can.
- There are students in this school who pick on other students.
- Students get in trouble for talking.
- In our school, students are given the chance to help make decisions.

Vývoj, příp. další vývoj: V pilotním výzkumu se pracovalo s dotazníkem, který měl 125 položek, přičemž první rok bylo do výzkumu zahrnuto 11 škol (4 309 žáků), 2. rok 31 škol (12 291 žáků). Byly provedena exploratorní a potom konfirmatorní faktorová analýza. Počet položek byl zredukován nejprve na 61 a nakonec na 50 položek.

Druhý výzkum se zajímal o vnitřní konzistenci jednotlivých faktorů, o vliv demografických rozdílů mezi školami na výsledky a o dlouhodobou stabilitu a predikční schopnost metody. První rok bylo do výzkumu zahrnuto 188 škol v 16 státech USA (105 000 žáků), 2. rok pak 278 škol (145 000 žáků), třetí rok 300 škol (161 000 žáků).

Třetí výzkum se zajímal o rozdíly v klimatu mezi školami, dále o vztah mezi klimatem školy a školním výkonem žáků, žákovskými problémy s chováním, socioemoční adjustací žáků. První rok se na výzkumu podílelo 188 škol, 2. rok 204, 3. rok 246 škol.

Psychometrické charakteristiky:

Reliabilita: Cronbachovo alfa 0,63-0,81

Komentář: Plné znění dotazníku je k dispozici v Brand, Felner, Shim et al. (2003: 575)

Literatura:

Brand, S., Felner, R., Shim, M., Seitsinger, A., Dumas, T.: Middle School Improvement and Reform: Development and Validation of a School-Level Assessment of Climate, Cultural Pluralism, and School Safety. *Journal of Educational Psychology*, 95, 2003, 3: 570-588. ISSN 0022-0663.

MY SCHOOL INVENTORY (MSI)

Autor a rok vzniku: Anderson, Walberg (1974)

Účel: pro 1., 2. a 3. stupeň školy

Respondenti: žáci

Pojmový základ: prostředí pro učení, psychosociální klima, vnímané klima, zdroj a intenzita žáky vnímaných interpersonálních vztahů

Popis: metoda má 38 položek a zjišťuje 5 proměnných: 1. spokojenost, 2. třenice, 3. soutěživost, 4. soudržnost, 5. obtížnost

Ukázka:

- Children in our school like each other as friends
- Children are always fighting with each other
- Most children say the school is fun
- Some students try to do their work better than the others
- In our school, work is hard to do

Vývoj, příp. další vývoj: Metoda vznikla adaptací metody *My Class Inventory (MCI)* na podmínky celé školy.

Psychometrické charakteristiky: nebyly dostupné

Alternativní formy: nejsou

Normy, referenční standardy: nebyly dostupné

Komentář: nepoužívá se příliš často, výjimku tvoří longitudinální výzkum Yatesové (2001, 2002, 2004)

Literatura:

- Anderson, G.J., Walberg, H.J.: Learning Environment. In: Walberg, H.J. (Ed.) *Evaluating Educational Performance: A Sourcebook of Methods, Instruments, and Examples*. Berkley, McCutchan 1974.
- Fraser, B.J., Anderson, G.J., Walberg, H.J.: *Assessment of Learning Environments: Manual for Learning Environment Inventory (LEI) and My Class Inventory (MCI)*. Perth, Western Australian Institute of Technology, 1982.
- Yates, S.M.: Students Achievement and Perceptions of School Climate During the Transition from Single Sex Education to Co-education. *International Education Journal*, 2, 2001, 4: 317-328.
- Yates, S.M.: Stepping from Single to Mixed Sex Education: Boys Progress and Perceptions During the Restructuring. *International Education Journal*, 3, 2002, 4: 23-33.
- Yates, S.M.: Aspirations, Progress and Perceptions of Boys from a Single Sex School Following the Changeover to Coeducation. *International Education Journal*, 4, 2004, 4: 167-177.

PERCEPTIONS DU CONTEXT SCOLAIRE (PCS)

Autor a rok vzniku: Galant, Philippot (2005)

Účel: pro 2. stupeň

Respondenti: žáci

Pojmový základ: podmínky učení, vztah učitel-žáci, vnímání vyučovacích praktik žáky, struktura cílů

Popis: metoda má 19 položek, na něž se odpovídá pomocí sedmistupňové škály. Zjišťuje 3 proměnné: 1. školní učení (5 položek), školní výkon (4 položky), vztahy mezi učiteli a žáky (10 položek).

Ukázka:

- Dans cette école, on nous donne la chance se fair travail créatif et intéressant.
- Quand c'est possible, on nous donne des travaux où chacun peut choisir un sujet qui l'intéressant.
- Dans cette école, les professeurs comparent les élèves entre eux.
- Dans cette école, les professeurs s'occupent surtout des élèves intelligents.
- Dans cette école, les professeurs traitent les élèves avec respect.
- Dans cette école, les professeurs traitent certain élèves mieux que d'autres.
- Dans cette école, les punitions sont les même pour tout les élèves.

Vývoj, příp. další vývoj: Metoda byla ověřena u 1 265 žáků druhého stupně základní školy (572 chlapců, 658 dívek, 35 nevedlo pohlaví) v 71 třídách. Faktorová analýza identifikovala tři faktory, které byly potvrzeny konfirmatorní faktorovou analýzou.

Psychometrické charakteristiky:

Reliabilita: Cronbachovo alfa 0,63-0,82; reliabilita typu test/retest činila 0,47-0,54.

Validita: zkoumána predikční validita pomocí těchto proměnných - emoční zkušenosti žáků se školou, motivační zaměřenost žáků.

Alternativní formy: nejsou

Normy, referenční standardy: autoři neuvádějí

Komentář: Plné znění dotazníku je k dispozici v práci Galant, Philippot (2005: 143). Vnímání klimatu v daném výzkumu nesouviselo s prospěchem žáků ani s jejich socio-demografickými charakteristikami.

Literatura:

Galant, B., Philippot, P.: L'école Telle Qu'ils La Voient: Validation D'une Mesure Des Perceptions Du Contexte Scolaire Par Les Élèves Du Secondaire. *Revue Canadienne Des Sciences Du Comportment* 37, 2005, 2: 138-154.

SCHOOL CLIMATE SCALE (SCS)

Autor a rok vzniku: Haynes, Emmons, Comer (1993)

Účel: pro 1. a 2. stupeň školy

Respondenti: žáci

Pojmový základ: vnímané klima,

Popis metody: metoda má 47 položek, na něž se odpovídá zpravidla pomocí třístupňové škály. Zjišťuje 7 proměnných: 1. výkonovou motivaci, 2. spravedlnost, 3. kázeň a pořádek, 4. zaangažovanost rodičů, 5. zdroje a jejich využívání, 6. vztahy mezi žáky navzájem, 7. vztahy mezi učiteli a žáky,

Ukázka metody:

- My school is a safe place.
- Everyone is treated equally well at my school.

Vývoj, příp. další vývoj: údaje nejsou dostupné

Psychometrické charakteristiky:

Alternativní formy: nejsou

Normy, referenční standardy: údaje nejsou dostupné

Komentář: není

Literatura:

Haynes, N.M., Emmons, C.L., Comer, J.P.: *Elementary and Middle School Climate Survey*. New Haven, Yale University Child Study 1993.

Kuperminc, G.P., Leadbeater, B.J., Blatt, S.J.: School Social Climate and Individual Differences in Vulnerability to Psychopathology among Middle School Students. *Journal of School Psychology*, 39, 2001, 2: 141-159. ISSN 0022-4405.

SCHOOL FUNCTIONING INDEX (SFI)

Autor a rok vzniku: Birnbaum et al. (2003)

Účel: pro 2. stupeň školy

Respondenti: ředitelé škol, zástupci ředitelů

Pojmový základ: fungování školy, zdravotní chování žáků, škola jako místo socializace, sociálně kognitivní teorie, sociálně ekologická teorie, teorie sociální disorganizace, dynamická interakce tří oblastí: osobní, behaviorální a environmentální,

Popis: metoda má 9 položek, které zjišťují numerická data o škole. Po věcné stránce položky zjišťují tři oblasti fungování školy: 1. zdroje, které jsou dostupné pro školu a její žáky, 2. stabilitu žakovské populace ve škole, 3. výkonnost školy jako socializačního faktoru pro žáky. Index má predikovat výskyt agresivního chování žáků v dané škole s možností širšího využití při predikci zdravotního a sociálního chování žáků.

Ukázka:

- celkový počet zapsaných žáků (velikost školy)
- podíl žáků školy pocházejících z minorit
- mobilita žáků (příchod nebo odchod žáků po 1. říjnu školního roku vzhledem k průměrnému stavu v pololetí)
- počet učitelů s pedagogickou praxí kratší než 5 let na počet žáků
- počet žáků vyloučených ze školy
- podíl žáků, kteří úspěšně absolvovali celostátní test čtenářských dovedností

Vývoj, příp. další vývoj: Badatelé začali rešerší v odborné literatuře, pokračovali operacionalizací pojmu „fungování školy“. Výzkumná data získali od 16 základních škol v rámci výzkumu TEENS (*Teens Eating for Energy and Nutrition at Schools*) v 9 distriktech. Pro výzkum bylo nejprve vybráno 17 položek a pro konečné ověření 10 objektivních položek.

Psychometrické charakteristiky:

Reliabilita: Cronbachovo alfa 0,88

Validita: konstruktová validita byla zkoumána ve vztahu k agresivnímu chování žáků ($r = -0,14$), pasivnímu chování ($r = -0,16$), kouření marihuany během posledního měsíce ($r = -0,13$), fyzické a sportovní aktivitě ($r = 0,17$) a pozitivní perspektivní orientaci ($r = 0,16$).

Normy, referenční standardy: byly navrženy tři kategorie škol podle hodnoty SFI: s nízkým SFI ($SFI < -4,45$), s průměrných SFI ($-4,45$ až $+4,45$), s vysokých SFI ($SFI > +4,45$).

Literatura:

Birnbaum, A.S., Lytle, L.A., Perry, C.L. et al.: Developing a School Functioning Index for Middle Schools. *Journal of School Health*. 73, 2003, 6: 232-241. ISSN 0022-4391.

SCHOOL ORGANISATIONAL CLIMATE QUESTIONNAIRE (SOCQ)

Autor a rok vzniku: Giddings, Dellar (1990), Dellar (1999)

Účel: pro 2.stupeň škol

Respondenti: učitelé

Pojmový základ: organizační klima školy, zlepšování práce školy, klima učitelského sboru, učitelé vnímaný způsob řízení školy

Popis: metoda má 56 položek, na něž se odpovídá pomocí pětistupňové škály. Zjišťuje 7 proměnných: 1. odpovědnost vůči škole, 2. profesionální zaangažovanost, 3. náročnost práce, 4. spoluúčast na rozhodování o záležitostech školy, 5. autonomie učitelského sboru, 6. soudržnost učitelského sboru, 7. inovace ve škole.

Ukázka:

- Teachers' loyalty to the school is not considered important.
- Many teachers attend in-service and other professional development courses.
- You can take it easy and still get your work done.
- The school administration encourages staff to seek solutions to school problems,
- The school administration monitors closely the classroom activities of teachers.
- Teachers take a personal interest in one another.
- New approaches to things are rarely tried.

Vývoj, příp. další vývoj: V předvýzkumu byla metoda administrována 182 učitelům na 4 základních školách. V první fázi samotného výzkumu byla metoda ověřována na 30 školách u 960 učitelů. Návratnost dotazníku činila 74 %. Ve druhé fázi se zkoumaly materiály o škole samotné, způsobu jejího řízení, inovacích atd. Ve třetí fázi se zadával dotazník SDPCPQ (*School Development Planning and Classroom Practice Questionnaire*) a hledaly se vztahy mezi klimatem školy (klimatem učitelského sboru) a zlepšováním práce školy pomocí různých způsobů řízení školy.

Psychometrické charakteristiky:

Reliabilita: u aktuální formy dotazníku činí Cronbachovo alfa 0,78 až 0,90; u preferované formy dotazníku činí Cronbachovo alfa 0,75 až 0,80

Alternativní formy: dvě formy dotazníku - aktuální forma a preferovaná forma

Normy, referenční standardy: pro každou proměnnou byly stanoveny tři úrovně: nízká (8-18 bodů), střední (19-29 bodů) a vysoká (30-40 bodů).

Komentář: Pomocí shlukové analýzy byly školy rozděleny do tří skupin: školy s pozitivním klimatem (10 škol - 33 % zkoumaných škol), školy s negativním klimatem (10 škol - 33 %) a školy s průměrným klimatem (10 škol - 33%).

Literatura:

Dellar, G.B.: School Climate, School Improvement and Site-Based Management. *Learning Environments Research*, 1, 1999, 353-367.

Giddings, G. Dellar, G.: The Development and Use of an Instrument for Assessing the Organisational Climate of Schools. *Annual Meeting American Educational Research Association*, Boston, April 1990.

ZÁVĚRY

Podobně jako v předchozím případě (Mareš, 2004) se tato studie pokusila shromáždit, jednotným způsobem zpracovat a nabídnout odborné veřejnosti přehled kvantitativních postupů pro diagnostiku školního klimatu. Nové hledání v odborné literatuře, v bibliografických databázích a na internetu vedlo k tomu, že jsme získali jednak další metody anglosaského původu, ale také metodu německou, belgickou (z frankofonní části země). Můžeme však zopakovat povzdech, že zřejmě některé další evropské metody v dostupných bibliografických databázích nejsou evidovány.

I když jsme zvolili pro detailnější charakteristiku používaných diagnostických nástrojů jen 13 nejběžnějších kritérií, prakticky u žádné se nám nepodařilo shromáždit všechny potřebné údaje. Buď proto, že dostupné texty jsou po formální stránce nekompletní (ale chybějící údaje zřejmě někde existují) nebo proto, že autoři některé charakteristiky vůbec nezjišťovali (údaje chybějí i v původních pramenech).

Mnozí uživatelé budou postrádat plné znění diagnostických nástrojů; bude jim vadit, že v našem textu jsou jen ukázky. Chceme jim připomenout, že ve vyspělých zemích se přesně dodržují autorská práva a není možné (bez souhlasu autora, vydavatele, bez příp. zaplacení správních poplatků, spojených s oficiálním překladem a užíváním metody v nových podmínkách) s metodou, za níž stojí roky vědecké práce, libovolně nakládat.

Musíme také zdůraznit, že ani po případném souhlasu autora s vyzkoušením dotazníku v podmínkách českých škol není možné zahraniční diagnostický nástroj jen přeložit do češtiny a použít. Převod zahraniční metody jako celku do nového sociokulturního prostředí má svá vědecká pravidla, která není možné obejít tím, že se samotný dotazník zadá k překladu „někomu, kdo umí dobře anglicky“ a tento český překlad se administruje žákům a učitelům v českých školách. Pro vyhodnocení „české verze“ dotazníku se pak použije rozdělení položek (otázek) do těch skupin proměnných, které jsou uvedeny v původní americké, německé, belgické či jiné práci. Právě popsaný postup je naprosto chybný a vede k řadě zkreslení s vážnými důsledky pro badatele i pro zkoumané školy.

Jsme si vědomi toho, že vyhledávání v tištěné verzi přehledu je pro zájemce poněkud složité, a proto připravujeme internetovou verzi tohoto přehledu. Kromě snadnější dostupnosti má internetová verze výhodu i v tom, že se dá průběžně doplňovat, rozšiřovat a prezentované údaje jsou aktuální.

LITERATURA

- Hersen, M., Bellack, A.S.: *Dictionary of Behavioral Assessment Techniques*. New York, Pergamon Press 1988. ISBN 0-08-031975-0.
- Lester, P.E., Bishop, L.K.: *Handbook of Test and Measurement in Education and the Social Sciences*. 2nd edition. Lanham, Scarecrow Press 2000. ISBN 0-8108-3863-X.
- Mareš, J.: Přehled kvantitativních metod pro diagnostiku psychosociálního klimatu školy. In: Ježek, S. (Ed.) *Psychosociální klima školy II*. Brno, 2004: 87-114. ISBN 80-86633-29-2.
- Mareš, J.: Diagnostika sociálního klimatu školy. In: Ježek, S. (Ed.) *Psychosociální klima školy I*. Brno, FSS MU 2003: 32-74. ISBN 80-86633-13-6.
- McDowell, I., Newell, C.: *Measuring of Health. A Guide to Rating Scales and Questionnaires*. New York, Oxford University Press 1996. ISBN 0-19-510371-8.